

Δαμάζοντας τον φόβο ή Πώς να κάνεις τον φόβο....ζωγραφιά

Της Γεωργίας Καραντώνα^[1]

Ο Φοίβος και η Φάλαινα

Άννα Κουπάνου, Κέλλυ Ματαθία Κόβο

Εκδόσεις Πατάκη, 2021

Ο φόβος αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι των παραμυθιών και της προφορικής λαϊκής παράδοσης. Παιδικά νανουρίσματα βρίθουν από ιστορίες τρόμου και βίας, ιστορίες που στοίχειωναν το μυαλό των παιδιών έως την ενηλικίωση, με χαρακτηριστική περίπτωση τον συγγραφέα Charles Dickens, που εξομολογήθηκε πως τα παραμύθια που του διηγείτο η νοσοκόμα του, πριν κοιμηθεί, τον τραυμάτισαν ψυχικά, συμβάλλοντας στην κατασκευή μιας σκοτεινής γωνιάς στο μυαλό του. Αυτή η αντίληψη φαίνεται να έχει εισχωρήσει στη σύγχρονη πολιτισμική κουλτούρα, με αποτέλεσμα ακόμη και σε ταινίες, όπως η *Frozen II* της Disney, να αναπαράγονται και να θίγονται ζητήματα αντίστοιχου περιεχομένου στα νανουρίσματα.

Παρά το γεγονός ότι πλήθος συγγραφέων ασχολήθηκαν επισταμένα με το θέμα της αναπαράστασης του φόβου, τα μοντέρνα παιδικά βιβλία ακολουθούν την τάση να μετατρέπουν κάτι τρομακτικό σε κάτι διασκεδαστικό, όπου εγγράφεται ένα αισιόδοξο και ευχάριστο μήνυμα. Πολλά από αυτά ανατρέπουν ακόμη και το στερεότυπο του καλού και κακού ζώου, με χαρακτηριστική την περίπτωση του βιβλίου *The Gruffalo* (1999), όπου το μικρό ποντίκι αξιοποιεί τη σοφία του για να τρομάξει μια αλεπού, μια κουκουβάγια, ένα φίδι και το φοβερό Gruffalo.

Το αίσθημα του φόβου δεν έχει απασχολήσει μόνο συγγραφείς και εικονογράφους αλλά και ερευνητές διεθνώς. Η ευεργετική δύναμη του βιβλίου στη βελτίωση της ψυχοπνευματικής ανάπτυξης του παιδιού και στην αντιμετώπιση του φόβου και της φοβίας έχει αποδειχθεί από έρευνα που διεξήχθη στο Πανεπιστήμιο του Illinois το 2014. Μέσω της αξιοποίησης του βιβλίου *Uncle Lightfoot, Flip That Switch: Overcoming Fear of the Dark* (2014) και συνοδευτικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, οι ερευνητές παρατήρησαν ενθαρρυντικά αποτελέσματα στην καταπολέμηση του φόβου μέσω της βιβλιοθεραπείας.

Ανάμεσα στα βιβλία που αναμετρούνται με το αίσθημα του φόβου σταχυολογείται *Ο Φοίβος και η Φάλαινα* (Εκδόσεις Πατάκη, 2021) της Άννας Κουπάνου, υποψήφια Κύπρου για τα βραβεία Χανς Κρίστιαν Άντερσεν 2022, και της βραβευμένης εικονογράφου Κέλλυ Ματαθία Κόβο. Ο τίτλος δεν προοικονομεί στο ελάχιστο το περιεχόμενο του βιβλίου. Δεν είναι, όμως, διόλου τυχαίος: συνδυαζόμενος μάλιστα με το εξώφυλλο, ο αναγνώστης διαπιστώνει πως πρόκειται για το σαλόκι-κλειδί, που σηματοδοτεί το μεταβατικό στάδιο από την άγνοια στη γνώση και από τον φόβο στο θάρρος.

Η ευφυής επιλογή της συγγραφέως του ονόματος Φοίβος, το αρχαιοελληνικό όνομα του θεού του Φωτός και της Μουσικής, Απόλλωνα, συνδυάζεται αρμονικά με την

προσεγμένη επιλογή του παρώνυμου φόβος και το γνωστό «τραγούδι» κάλεσμα της φάλαινας, αλλά λειτουργεί και ως αντιθετικό ζεύγος με το πρώτο και καθηλωτικό μαύρο σαλόνι της εικονογράφησης, όπου πραγματοποιείται και η εισαγωγή στο κεντρικό θέμα του βιβλίου. Το δυαδικό σχήμα μαύρο-λευκό, τεχνική που έχει κυριαρχήσει τα τελευταία χρόνια τόσο στο παιδικό βιβλίο όσο και στη graphic narrative, επιτρέπει την πρόσληψη της ψυχικής διάθεσης του ήρωα από το παιδί με εύληπτο τρόπο.

Το μαύρο φόντο εισάγει κυριολεκτικά τον μικρό αναγνώστη στο θέμα του βιβλίου: στο μυαλό του μικρού παιδιού, το μαύρο δεν ταυτίζεται μόνο με το σκοτάδι, αλλά και με κάτι αόριστο, άπιαστο, απροσδιόριστο στο παιδικό φαντασιακό. Η αντίθεση του μαύρου με το λευκό είναι έντεχνα τοποθετημένη στο κάτω δεξιά μέρος της σελίδας με τη λέξη: *Φοβόταν*. Μόνο μια λέξη. Ποιο παιδί, όμως, δεν εκφράζει; Σε αντίθεση με τη διεθνή τάση των παιδικών βιβλίων που άπτονται κυρίως τον φόβο για το σκοτάδι, όπως το *The Dark* (2014), το *Orion and the Dark* (2014) ή το πιο πρόσφατο *The King Who Banned the Dark* (2018), σε αυτό το βιβλίο, ο φόβος αποδεικνύεται μια έννοια ευρύτερη: φόβος για το σκοτάδι, αλλά και κοινωνικός και σχολικός φόβος.

Η αδυναμία οριοθέτησης του φόβου, δομικής σημασίας για την αφηγηματική λειτουργία, διαταράσσει την ψυχοπνευματική ισορροπία του Φοίβου, στοιχείο που αντικατοπτρίζεται στη λυπημένη έκφραση του προσώπου, στο ανήσυχο και απορημένο βλέμμα. Η εικονογράφος πετυχαίνει να αναδείξει το μέγεθος του φόβου ενοποιώντας αριστοτεχνικά δύο σαλόνια εικονογράφησης: ο φόβος είναι τόσο μεγάλος που όχι μόνο εξέρχεται σαν πελώριο κύμα από το βιβλίο που διαβάζει ο Φοίβος, αλλά μοιάζει να ενώνεται νοητά με το ποτάμι της προηγούμενης σελίδας.

Πώς συμπλέκεται, όμως, ο φόβος με το μεγαλύτερο θηλαστικό, τη φάλαινα; Η φάλαινα, πλάσμα του ζωικού βασιλείου, που ενέπνεε τον φόβο και το δέος, εμφανίστηκε σε πρώιμες μορφές παραμυθιών και ιστοριών, όπως ο *Μόμπι Ντικ* του Χέρμαν Μέλβιλ και το παραμύθι των αδερφών Γκριμ *The Crystal Ball*. Θυμίζει την ιστορία του *Πινόκιο*, ακόμα και την ιστορία του Ευγένιου Τριβιζά *Η Φάλαινα που τρώει τον Πόλεμο* (2007), αλλά και βιβλία της τελευταίας πενταετίας, όπως *Ο Νόι και η Φάλαινα* (2018) ή *Η Φάλαινα και Το Σαλιγκάρι* (2018). Ακροβατώντας μεταξύ μαγικού ρεαλισμού και φαντασίας, η γνωστή σε όλους εικόνα της φάλαινας που αναδύεται από την επιφάνεια της θάλασσας τέμνοντάς τη κάθετα, ως ένα άλλο εικονογραφικό apparatus, αξιολογείται έντεχνα και με ευρηματικό τρόπο από την Κέλλυ Ματαθία Κόβο. Με μια σουρεαλιστική σημαίνουσα εικόνα-κλειδί, η φάλαινα υποστασιοποιείται ως πολυκατοικία, άψογα καμουφλαρισμένη στο έναστρο νυχτερινό αστικό τοπίο, με τον Φοίβο να αποτυπώνεται καθιστός στο περύγιο της πολυκατοικίας-θηλαστικού, προοικονομώντας την ανάληψη δράσης για την αναμέτρηση με τον ίδιο τον φόβο, ενώ τα μικρότερα ζώα που παρατάσσονται στο ίδιο δισέλιδο, απεικονίζονται με λευκό χρώμα-ως ένα παράλληλο στοιχείο αναφορικότητας-, συνεισφέροντας σε μια συγκριτολογική πλαισίωση του φόβου και δίνοντας τέλος στην κλιμακούμενη ψυχική κατάσταση του ήρωα. Η εικονογράφος φαίνεται να μελέτησε το πραγματικό μέγεθος των ζώων αλλά και το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της γαλάζιας φάλαινας, για να τα αποτυπώσει με πιστότητα σε εικονογραφικό επίπεδο.

Πώς θα απαλλαγεί ο Φοίβος από τα δεσμά του φόβου και θα κατακτήσει το αντίθετό του, το θάρρος; Κινούμενος μεταξύ φόβου και φοβίας, ο Φοίβος, προκειμένου να

δαμάσει τον φόβο του, τον ζωγραφίζει, αναλαμβάνοντας τον ρόλο της εικονογράφου του βιβλίου, με αποτέλεσμα να παρατηρείται εικονογράφιση μέσα στην εικονογράφιση. Αυτοθεραπεύεται, γνωρίζει τον εαυτό του και τα όριά του και κατακτά το απολλώνειο «γνώθι σαυτόν». Η ζωγραφική, ως θεραπευτική μέθοδος, πηγάζει από τη φράση του Freud ότι τα όνειρα εκφράζονται καλύτερα με εικόνες, μιας και το παιδί, όπως μοναδικά έγραψε ο Lowenfeld, μέσα από την εικόνα εκφράζει πώς βλέπει τον κόσμο, πώς αισθάνεται και πώς σκέφτεται. Η συνειδητή απόφαση του ήρωα να αποτυπώσει τον φόβο του σε μια προσπάθεια αναμέτρησης μαζί του συνιστά μια προσπάθεια υπέρβασης των ορίων του και αναμέτρησης με τον ίδιο του τον εαυτό. Κοίταξε τον φόβο κατάματα και ο φόβος θα φοβηθεί και θα φύγει, *έγραψε ο Νίκος Καζαντζάκης στην Αναφορά στον Γκρέκο*. Ο φόβος μου «είναι τόσο μεγάλος που δε χωράει πια μέσα μου», εξηγεί και ο Φοίβος στη φίλη του Ρόζη, θαυμάζοντας το δημιούργημα του φόβου του, με ένα περήφανο μειδίαμα να σχηματίζεται στα χείλη του.

Ο δρόμος προς την αυτογνωσία, όμως, δεν είναι μοναχικός για τον Φοίβο. Στην *οδό Γενναίων*, συνοδοιπόροι και συμπαραστάτες στον αγώνα του κατά του φόβου, η φίλη του Ρόζη και όλη η κοινωνία που συμπάσχει, ακολουθώντας τον στην πορεία του προς την απελευθέρωση από τα δεσμά του φόβου. Το βιβλίο θίγει έμμεσα θέματα πολυπολιτισμικότητας με την αναπαράσταση διαφορετικών εθνοτήτων, κλείνοντας το μάτι στον ενήλικα αναγνώστη.

Μεταξύ της απόλυτης αρμονίας κειμένου και εικόνας ανιχνεύεται η μετάβαση από τον φόβο στο θάρρος, που πραγματοποιείται με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι η εναλλαγή των χρωμάτων. Στο μαύρο σαλόνι εικονογράφισης προστίθεται σταδιακά το λευκό και στη συνέχεια η χρωματική παλέτα διευρύνεται εντυπωσιακά: από τις ζεστές παστέλ αποχρώσεις περνάει στην αξιοποίηση μπλε τόνων εμπνευσμένων από το ελληνικό θαλάσσιο φυσικό τοπίο, όπως το ουρανό, το σμαραγδί και το θαλασσί. Ο Φοίβος επιδίδεται σε μια προσπάθεια αναμέτρησης με τον φόβο, ενώ η εικονογράφος αναδεικνύει την πολυπλοκότητα αυτής της προσπάθειας με την αξιοποίηση της χρωματικής παλέτας του θαλάσσιου οικοσυστήματος. Ακόμη και η εικόνα με το ποτάμι δεν είναι ανεξάρτητη από την επίλογη ενός θαλάσσιου όντος για την περιγραφή του φόβου. Ο δεύτερος τρόπος εντοπίζεται στη σταδιακή προσθήκη κειμένου από τη συγγραφέα: από τη μονολεκτική ρηματική φράση *Φοβόταν*, περνάει στη σταδιακή προσθήκη κειμενικού ιστού καταλήγοντας σε ένα πλούσιο αφηγηματικό σύνολο.

Το τελευταίο σαλόνι ανατρέπει το στερεότυπο του φόβου ως προς το μέγεθος. Η απεικόνιση του φόβου-φάλαινα αναπόφευκτα ωθεί σε σύγκριση ως προς την έκταση και το μέγεθος με το θηλαστικό-φάλαινα, ενώ το close-up στον φόβο-φάλαινα προσδίδει ανθρώπινη διάσταση στον φόβο. Κατά το στερνό αντίο, ο Φοίβος περήφανος, γενναίος απεκδύεται το λυπημένο και τρομαγμένο ύφος και στο πρόσωπό του χαράσσεται ένα μειδίαμα ανακούφισης και ελπίδας.

Όσο πιο πολύ απομακρύνεται η φάλαινα-φόβος, τόσο πιο μικρή φαντάζει και τόσο πιο απελευθερωτικά αισθάνεται ο Φοίβος, προσεγγίζοντας εκ νέου και εκ διαμέτρου αντίθετα τη ζωή, άνευ φόβου σημασιοδοτημένη, παρέχοντας την ευκαρία και στον ενήλικα αναγνώστη να ανακαλέσει αντίστοιχες τραυματικές εμπειρίες της παιδικής του ηλικίας. Το ίδιο βιβλίο αποτελεί ύμνο στη δύναμη του βιβλίου και της μάθησης, καθώς η γνώση για τα θηλαστικά σηματοδοτεί την αντίστροφη μέτρηση της πορείας προς την απελευθέρωση και την εξωτερίκευση του φόβου.

Το βιβλίο προσφέρεται για ποικιλία δημιουργικών δραστηριοτήτων στη σχολική τάξη ως προς τη διδασκαλία του φόβου. Τα παιδιά σχεδιάζουν τον δικό τους φόβο, επιλέγουν το χρώμα του, το μέγεθός του, του δίνουν ένα όνομα. Κάνουν ερωτήσεις στον φόβο για το αγαπημένο του φαγητό, το αγαπημένο του παιχνίδι ή το αγαπημένο του τραγούδι. Τι φοβάται ο φόβος; Πλάθουν μια ιστορία με τον φόβο τους. Δραματοποιούν την ιστορία ή δίνουν ένα άλλο τέλος στην ιστορία. Γράφουν ένα χαϊκού με θέμα τον φόβο ή σχεδιάζουν τη φάλαινα ή τον δικό τους φόβο ως σχηματική ποίηση/ιδεόγραμμα. Παράλληλα, το βιβλίο προσφέρεται για συζήτηση για τη μουσική. Τι μουσικό όργανο θα έπαιζε ο φόβος; Τα παιδιά μπορούν να ανακαλύψουν συσχετίσεις μεταξύ του θεού Απόλλωνα και του βιβλίου. Αν έκαναν βιβλίο τον φόβο τους, τι τίτλο θα του έδιναν; Τι χρώματα θα χρησιμοποιούσαν; Στο τέλος, μπορούν να δημιουργήσουν καπελάκια από πηλό στο σχήμα του φόβου τους, να τα βάψουν στο χρώμα του φόβου τους και να δραματοποιήσουν μια νέα ιστορία. Μέσα από την εικαστική απεικόνιση του φόβου ή της συναισθηματικής τους κατάστασης, και με όχημα τεχνικές, όπως ο διάλογος, η ζωγραφική και η δραματοποίηση, τα παιδιά μπορούν να αντιμετωπίσουν τον φόβο τους δημιουργικά και ανακαλυπτικά.

Πρόκειται για ένα βιβλίο πολυεπίπεδο που θίγει πολύ περισσότερα από τον ίδιο τον φόβο. Ένα βιβλίο για τη γενναιότητα, το θάρρος, την αποφασιστικότητα, την αυτογνωσία, τη φιλία, αλλά και τη μάθηση, τη δημιουργικότητα, τη φιλιανγνωσία. Ένα βιβλίο που θα κερδίσει μικρούς και μεγάλους.

Βιβλιογραφία

Lewis, K. M., Amatya, K., Coffman, M. F., & Ollendick, T. H. (2015). Treating nighttime fears in young children with bibliotherapy: Evaluating anxiety symptoms and monitoring behavior change. *Journal of anxiety disorders*, 30, 103-112.

Μουσείο Charles Dickens, UK, <https://dickensmuseum.com/>

[1] Η Γεωργία Καραντώνη είναι Υποψήφια Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.